

Vildana Pečenković
Pedagoški fakultet
Univerzitet u Bihaću⁸⁷

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

HRONOTOP SAVREMENE BAJKE

Sažetak

Jedna od specifičnosti usmene bajke je njezin hronotop kojeg je Vladimir Propp definirao kao jednodimenzionalan, u kojem su prostor i vrijeme neodređeni, a svijet čudesnog i realnog supostoje u istoj dimenziji prostora i vremena. Neodređenost vremena i prostora u bajkama zadržalo se do danas, međutim u savremenim bajkama sve češće se pojavljuju obrisi konkretnog prostora i vremena, tako da autorske bajke mijenjaju hronotop u skladu sa savremenim društvenim okolnostima. Pojavljuju se hronotopi određenog grada, sela, savremenog života i vremena pa se može zaključiti da je promjena hronotopa u bajkama jedna od specifičnosti savremenih bajki. Konkretizacija hronotopa bajke dovodi do narušavanja jednodimenzionalnosti a što narativ savremene bajke umnogome približava fantastičnoj prozi. Propitujući hronotope u savremenim bajkama uočavaju se dva načina formiranja narativa: zadržavajući hronotop usmene bajke i formiranje savremenog hronotopa koji je blizak fantastici.

Ključne riječi: hronotop, bajka, prostor, vrijeme

⁸⁷ vildana.pecenkovic@unbi.ba

Hronotop usmene bajke

„Bio jednom jedan...“, „U jednom dalekom carstvu...“ ili „U jednom selu živio...“ su formulativni počeci po kojima prepoznajemo bajkovite narative. Atemporalnost i aspacijalnost su karakteristike bajke, koja poznaje samo „svoju koncepciju vremena, vezanu za djelovanje i kao da za nju nema drugog vremena od vremena kad se provodi određena djelatnost“ (Botica 2013: 425). Neodređenost vremena i prostora skoro u pravilu je jedna od odlika usmene bajke, koju prepoznajemo kao bajkoviti hronotop. Termin hronotop podrazumijeva suštinsku vezu vremenskih i prostornih odnosa, umjetnički osvojenih u književnosti, u kojima se vrijeme zgušnjava i steže, postaje umjetnički vidljivo, a prostor se napinje, uvlači se u kretanje vremena, sižea, historije (Bahtin 1989: 194).

Na ovaj način je, u knjizi *O romanu*, uzajamnu vezu vremenskih i prostornih odnosa u književnosti definirao Mihail Bahtin. Za Bahtina hronotop ima suštinsko žanrovsko značenje: žanr i žanrovski oblici određuju se upravo hronotopom. Ovaj autor smatra da u književnosti primarnu ulogu ima kategorija vremena, odnosno da od predstava o vremenu na kojima se temelji naracija zavisi uobličavanje sižejnog odnosno prostora svijeta književnog djela.

Sintagma „bajkoviti svijet“ asocijacija je na razbijanje uobičajenog hronotopa u kojem su prostor i vrijeme linearni i prelazak u sasvim drugačiji hronotop između jave i sna, realnog i fantastičnog. Strukturni zahvat obuhvata prekid u linearnoj naraciji i uvođenje cikličnog odnosno vanvremenskog kretanja. Realni svijet i vrijeme su zaustavljeni i junak se seli u bajkoviti, fantastični svijet. Aspacijalna kategorija u bajkama podrazumijeva slobodno raspolaganje prostorom, bez ikakvih ograničenja ili kako to objašnjava Botica (2013: 42) „nema mogućnosti spacijalnog niza, u tren se može biti i ovdje, i ondje, i svugdje...“

U tom vanvremenskom jazu, koji je Bahtin (1989: 201) pojasnio na primjeru grčkog avanturističkog romana a koji se može primijeniti i na bajkovite narative, junaci prolaze kroz brojne pustolovine ali svijet u kojem obitavaju ostaje isti, i oni ostaju isti, ne stare, čak su i njihova osjećanja ista. Tradicionalna bajka određuje svoj odnos prema vremenu tako što negira njegovo postojanje. U *Uspavanoj ljepotici* junakinja se, oslobođena čini, budi iz stogodišnjeg sna mlada i lijepa kao kad je zaspala. (Kalezić-Đuričković 2019: 124)

Događaji od kojih je satkana bajka ne ulaze ni u svakodnevni, ni u historijski, ni biološko-starosni vremenski niz, „oni se nalaze izvan tih nizova i izvan zakonitosti i ljudskih merila prisutnih u tim nizovima“ (Bahtin 1989: 201). Taj prekid u historijskom, linearnom nizu za junaka ne predstavlja ništa i ne mijenja ništa u njegovom životu. Sva radnja koja se dešava između početka i kraja predstavlja „vanvremenski zijev između dva momenta biografskog vremena“ (Bahtin 1989: 200). Pored toga što postoje veliki, tj. okvirni ili dominantni i mali hronotopi, svaki motiv može imati svoj hronotop (Aleksić 2019: 45). Mali hronotopi određeni su mjestom dešavanja i oni mogu biti šuma, zamak, soba... Prema Aleksić, hronotopi se mogu uključivati jedan u drugi, postojati uporedo, preplitati se, smjenjivati, suočavati, suprotstavljati se ili biti u složenijim uzajamnim odnosima.

U bajkovitom hronotopu, susret sa onostranim za junaka nije predmet čuđenja, on putuje kroz svijet fantastike u kojem susreće vile, vještice, patuljke, bori se sa zmajevima i pobjeđuje divove. Jednako tako se na isti način, lik u bajci vraća u prvobitni hronotop što potvrđuje jednodimenzionalnost pripovjednog teksta bajke, koju je istakao Max Lüthi. Osnovno obilježje usmenih bajki je prema ovom autoru stil, a osnovni elementi koji čine ovaj žanr su

jednodimenzionalnost, nedostatak dubinske perspektive, apstraktni i izolirajući stil te sublimirani odraz svijeta (Liti 1994).

Jednodimenzionalnost se prema Lüthiju najbolje vidi u odnosu junaka bajke prema svijetu fantastike i nadnaravnom. Bajka započinje u realnom svijetu a pri susretu sa nadnaravnim junak ne pokazuje iznenađenje niti čuđenje, već se nadnaravno podrazumijeva kao dio svakodnevice. U istoj dimenziji supostoje i stvarni i svijet fantastike i to je jedno od osnovnih obilježja bajkovitih narativa i činjenica koja ovaj žanr čini posebnim u odnosu na priče fantastične sadržine, predaje ili ostale književne vrste.

To mjesto i vrijeme u kojem se realni svijet pretapa u svijet fantastike i obratno bi se u bajkama moglo nazvati i hronotop susreta, za kojeg Bahtin smatra da je jedan od najznačajnijih i najuniverzalnijih motiva ne samo u književnosti nego i kulturi uopće. U različitim djelima „motiv susreta dobija različite konkretne nijanse, među njima – emocionalno-vrednosne (susret može biti željen i neželjen, radostan ili tužan, ponekad strašan, može biti i ambivalentan)“ (Bahtin 1989: 208). Sa ovim motivom (Bahtin izjednačava *motiv* susreta sa *hronotopom* susreta) blisko su vezani i motivi koji su prisutni u bajkama a to su motiv odlaska od kuće, bjekstva, pronalaska, motiv rastanka, gubitka ili motiv braka, koji su po „jedinstvu prostorno-vremenskih odrednica slični motivu susreta“ (Bahtin 1989: 209).

Posebnu vezu hronotop susreta ima sa motivom puta i putovanja. U bajkama je ovaj motiv iznimno značajan, jer se radnja uvijek dešava dok su junaci bajke izmješteni iz svoje svakodnevne sredine i primorani na putovanje (radi izvršenja zadatka, potrage za istinom, pronalaska voljene osobe ili čarobnog predmeta, prelaska u svijet nadnaravnog, zbog bijega od protivnika, povratka u realni svijet...).

Proučavajući bajke iz usmene tradicije, Vladimir Propp je motive u bajci zamijenio funkcijama naglašavajući da u bajkama ima neobično malo funkcija za razliku od likova kojih je neobično mnogo (Propp 1982: 28). Time Propp objašnjava dvojstvo bajke „njena začuđujuća raznolikost, njeno šarenilo i bogatstvo boja, s jedne strane, i njena ne manje začuđujuća jednoobraznost, njena ponovljivost“ s druge strane (Propp 1982: 29).

Funkcije likova u bajkama bi se, prema tome, mogle uporediti sa varijantama hronotopa susreta, pa su neke od funkcija motiv odlaska od kuće – udaljavanje, motiv potrage za nedostatkom, junak napušta kuću – odlazak, potraga za čarobnim predmetom, putovanje uz pomoć vodiča, povratak, ženidba junaka...

Propitivanje hronotopa u savremenoj bajci, otkriva da se isti najčešće javlja u dva oblika: „uopšteni hronotop karakterističan za folklornu bajku (prostor je carstvo simbolički imenovano imaginarnim toponimom ili cvetom/drvetom, odnosno bićem koje ga simbolizuje) i savremeni hronotop – koji je doduše neimenovan i uopšten, ali metaforički predstavlja prepoznatljive elemente gradske topografije“ (Opačić 2011: 376). Hronotop je kategorija u kojoj učestvuje i lik, kao suštinski hronotopičan, što prema Bahtinu (1989: 194) podrazumijeva, da se analiza hronotopa tiče i analize načina na koji se u određenim djelima promatra bit identiteta junaka.

Fantastični hronotop savremene bajke

Za razliku od narodne bajke u kojoj su junaci kraljevi i kraljice, prinčevi i princeze, siromasi, uglavnom odrasle osobe, u savremenoj bajci kao glavni junaci se pojavljuju i biljke, životinje, predmeti te djevojčice ili dječaci. *Bajka o bajci ili Kako je Anas pobijedio vješticu* bajka je autora Fuada Tabaka u kojoj početni hronotop doprinosi opisu glavnih junaka.

Događaji opisani u ovoj bajci nisu se desili u dalekoj, dalekoj prošlosti. Oni se nisu desili ni nedavno. Desili su se dovoljno davno da niko ne može reći: 'Aha, poznavao sam dječaka Anasa, njegovu sestru Hanu i njegove roditelje'. Dakle, jednom, dovoljno davno, Anas je živio sa svojim roditeljima i sestrom na periferiji naselja koje se još nije moglo nazvati grad ali nije bilo ni selo. Jedna strana njihove omalene kuće gledala je prema gustoj šumi, a druga prema naselju (...) Hana je bila, moram to reći na vrijeme, neobična djevojčica. Kao što su uostalom neobična sva djeca. Ali, ona je bila još neobičnija. Hana je znala čitati! Jednostavno je znala. Niko, pa ni ona sama ne zna kad i kako je to naučila. Nije imala mnogo knjiga. Tri knjige, izlizane od čestog čitanja, značile su joj više od svake igračke koju je do tada vidjela. (Tabak 2019: 5)

Radnja započinje kada se djevojčica Hana razboli a Anas kreće u šumu u potragu za lijekom. Motiv odlaska od kuće i potrage – funkcija udaljavanja ili hronotop susreta u ovoj bajci ima primarno značenje. Njihova porodična kuća je na granici između šume i naselja, između poznatog i nepoznatog i ima oznaku stvarnog, dok je gusta šuma u koju ulazi Anas svijet fantastičnog i čudesnog. Šuma je jedan od onih simbola koji su od najstarijih vremena prisutni bajkama. Šuma je mistično i zastrašujuće mjesto gdje se dešava magija i koje naseljavaju mitološka bića: divovi, patuljci, vile, čarobnjaci, bogovi, demoni, vještice i razna druga bića. No, kako naglašava Pintarić (2008: 20), u simboličnom značenju šuma predstavlja labirint psihe, neprohodan i opasan, ali istovremeno jedino mjesto za pronaći put istine i jasnoće.

Napomenimo da razliku između fantastičnog i čudesnog prihvatamo onako kako je to u studiji Uvod u fantastičnu književnost definirao Cvetan Todorov, koji razlikuje priče sa elementima čisto čudnog (gdje se događaji koji se opisuju kao čudni mogu razumno objasniti, ali kod junaka izazivaju strah, zapanjenost...), fantastično čudnog (priče u kojima događaji na prvi pogled izgledaju natprirodni, ali na kraju se ipak daje razumno objašnjenje), fantastično čudesnog (događaji počinju kao fantastični, ali se na kraju prihvataju kao razumljivi i natprirodni) i čisto čudesnog (gdje je natprirodno svojstvo razumljivo junaku). Prema ovoj podjeli, Todorov (2010: 54) smatra da žanr čudesnog najčešće vezujemo za žanr bajke. Bajka o bajci započinje kao fantastična priča, jer pri prvom susretu sa natprirodnim Anas pokazuje iznenađenje i strah (razgovor sa hrastom):

Ko zna koliko dugo je išao. Sunce je već prešlo iznad njegove glave i lagano se kretalo prema vrhu planine koju bi povremeno ugledao kroz krošnje drveća. Osjećao je da ga hvata umor. 'Koliko dugo još moram ići kroz šumu i gdje ona završava?', upitao se naglas. 'Pitaš li mene?' Anas se trgnu. (...) 'Pitaš li mene ili samo glasno razmišljaš?'. Ovog puta Anas shvati da mu se obraća hrast ispod kojeg je stajao. 'Pa ti govoriš', reče Anas. (Tabak 2019: 8)

Iako počinje kao fantastična priča kasniji susret sa onostranim za dječaka Anasa postaje razumljiv i prirodan a što je prema Todorovu oznaka „čisto čudesnog“. Ovo je slučaj i sa ostalim pričama iz zbirke Fuada Tabaka Priče Čarobne šume (bajke i basne za djecu i odrasle), u kojima su junaci, najčešće djeca, koja putem fantastike ulaze u svijet čudesnog. Fantastični hronotop na taj način predstavlja mjesto iskušenja za junaka, mjesto na kojem se potvrđuje njegov identitet. Sličan fantastični hronotop uočava se i u bajci Božićna avantura slovenačke autorice Aleksandre Jelušić Pika. Dok očekuju Badnje večer, brat i sestra Maja i Marko zabavljaju se pravljenjem Snješka. U igri ih prekida veliki zec:

Zdravo deco! – pozdravio je. – Da li mogu da vas zamolim za onu šargarepu? Sneg je prekrrio sva polja i livade. Ne mogu do hrane. Gladan sam. Čitav dan nisam ništa jeo. Maja i Marko su bili jako

iznenađeni. Ponekad, u šetnji sa tatom u polju, videli bi kakvog zeca, ali nikad još nijedan zec nije došao do njihove kuće na kraju ulice. A kamoli da zec govori - ne, ne, to nikako! To se dešavalo samo u knjigama priča koje su oboje strašno voleli. – Zeko, pa ti govoriš!?! – upitali su ga u jedan glas. Zec je kimnuo glavom. – Kada stigne Badnje večer, svi govorimo istim jezikom, životinje i ljudi. (Jelušić Pika 2022: 68)

Nakon početnog iznenađenja, junaci čudesno i natprirodno doživljavaju kao razumljivo, pri čemu se navedeni tekstovi ne mogu svrstati u red fantastičnih priča, nego upravo savremenih bajki. Tumačeći odnos prema natprirodnom i Sanja Kalezić-Đuričković (2019) naglašava da u bajkama iz usmene tradicije junaci nisu zapanjeni magičnim događajima, niti susret sa fantastičnim bićima i njihovim čudesnim moćima izaziva kod njih posebno iznenađenje: „Pepeljuga se ne čudi pojavi nestvarne vizije u vazduhu, kraljevski par u *Uspavanoj ljepotici* mirno prihvata darove vila, kao da je riječ o poklonima smrtnika, a Snežana u *Snežani i sedam patuljaka* pristaje da živi sa patuljcima kao da su to najprirodnije stvari na svetu. U modernoj bajci junak i junakinja su svjesni prisustva natprirodne moći i njenih nosilaca. Oni to izražavaju čuđenjem (Alisa u Alisi u zemlji čuda, Doroti u *Čarobnjaku iz Oza*), strahom (*Hobit*) ili obožavanjem te natprirodne moći (Golum u *Gospodaru prstenova*)...“ (Kalezić-Đuričković 2019: 124)

Bajka *Pozdrav suncu* hrvatske autorice Tanje Radović započinje formulativnim početkom, karakterističnim za narodne bajke: „U davna vremena, u jednom dalekom i hladnom sjevernom kraljevstvu vladao je kralj Grozomor koji je bio zle i okrutne čudi“ (Radović 2022: 17). No, dalje se u tekstu lokaliziraju prostori kojim je vladao Grozomor: „Približavajući se jugu, kralj je počeo osjećati na vlastitoj koži kako Sunce sve jače i duže sja, sve dok nije stigao do Ravnih Kotara u zaleđu grada Zadra, blizu mora, gdje je sjalo najjače“ (Isto).

Glavnog junaka ali i ostale likove koji se pojavljuju u ovoj bajci, uglavnom ribare kojima nikad ne nedostaje topline i plodova zemlje i mora, definirao je prostor na kojem žive. Prostor uključuje geografsku lokaciju i njen izgled u okviru gradskog ili seoskog ambijenta (hronotop prirode) ali i unutrašnji prostor dvorca, kuće, sobe u kojem obitavaju likovi i u kojem se odvija radnja (porodični hronotop). Prostor podrazumijeva i okolnosti svakodnevnog života ljudi koji ga naseljavaju, poslove, običaje, navike (Aleksić 2019: 47).

„Sunce je ostavilo u Zadru, na trgu blizu obale mora, jedan mali dio sebe da svima sija noću, putokaz onima koji se izgube ili zaljubljenim parovima. Taj komad tla u obliku velikog kruga koji svijetli, Zadrani su prozvali Pozdrav Suncu“ (Radović 2022: 28).

Bajka *Ribarevo posljednje blago* Igora Knižeka, također nas vodi na obale mora: „Živio jednom stari ribar sa svojom ženom i kćeri na otoku Starom Drveniku. Bio je jako siromašan, a žena mu bijaše jako bolesna, pa se njegova obitelj prehranjivala samo od njegova ribarenja“ (Knižek 2020: 45). Nastala prema sižeju bajke o ribaru i zlatnoj ribici koja ispunjava tri želje, bajka *Ribarevo posljednje blago* pripovjeda o posljednjem danu ribarenja kada starac u šali poželi da porazgovara sa ribama, rakovima i školjkama kako bi se od njih oprostio kako treba. I zaista, ulovivši jastoga, ovaj ga počne moliti da ga pusti jer će mu pokazati gdje ima najviše riba, ribe ga zamoliše da ih pusti jer će mu pokazati gdje se mogu sakupiti najbolje školjke, a školjke ga zamoliše da ih pusti i pokazale mu gdje je najveća hobotnica koja je opasnost za morske školjke. Ulovivši hobotnicu, ova ga isto zamoli da ga pusti i zauzvrat ga uputi da plovi prema svjetlu, gdje ga čeka nagrada. Uradivši kako mu je rečeno, starac se uputi prema svjetlu i pronađe jedrenjak sa potopljenim blagom. Vрати se na kopno te pozva mladiće iz sela da zajedno izvade blago i podijele ravnomjerno cijelom selu:

Ribar bijaše neizmjereno sretan. Najviše zato jer je pomogao svima u selu i spasio svoju obitelj od bremenita života, ali i zato jer je spoznao da svako živo biće na ovom svijetu ima svoj vlastiti život u koji mi, ljudi, ne trebamo zadirati koliko god je to moguće (Knižek 2020: 51).

Kao posljedica odluke autora da u čudesnu priču uključi pojedinosti iz aktuelnog, odnosno historijskog vremenskog perioda i toponime (najčešće ime grada) jeste, kako smatra Opačić (2011: 325), gubljenje jednodimenzionalnosti bajke, što u strukturu bajke unosi značajne izmjene. Na taj način, bajka se približava fantastičnoj priči, ali se ne može podvesti ni pod žanr čisto fantastične priče. Savremeni hronotop podrazumijeva naporedo postojanje realnog i fantastičnog svijeta, ali sa znatnom razlikom koja postoji u svijesti junaka. Bajkoviti završeci, pobjeda dobra nad zlim i nagrada koju zaslužuju junaci koji se bore za pravdu su strukturni elementi po kojima prepoznajemo bajkovite narative. Prema ovim elementima, savremena bajka fantastičnog hronotopa uz znatne transformacije zadržava svoj primarni oblik.

Čudesni hronotop u savremenoj bajci

Čudesni hronotop vezujemo za usmene bajke, ali je isti i danas čest u savremenim bajkama. Čudesni hronotop predstavlja ulazak junaka u svijet natprirodnog, a njegova posebnost, prema mišljenju Bruna Bettelheima (1979: 76) je u tome što isti smješta priču u jedinstveno vrijeme bajke, koje ne podrazumijeva vrijeme ni prostor realnosti, već jedno duhovno stanje. To „duhovno stanje“ ne odnosi se samo na junaka bajke koji svijet doživljava jednodimenzionalnim, nego i čitaocima koji ulaze u svijet bajke. Sve je, dakle, apstrahirano, apsolutizirano je vrijeme i prostor pa se može reći da je bajka svezvremenska/ bezvremenska i sveprostorna/ besprostorna (Hranjec, 2006:23).

Čudesni hronotop iz usmene bajke, uspješno je u savremenu bajku transponovao Banjalučanin Ranko Pavlović, u čijim je bajkama kritika kao najznačajniju karakteristiku prepoznala uronjenost u tradiciju i usmenu priču. Čudesni hronotop i transgresija realnog u fantastični svijet u Pavlovićevim bajkama nastaje uz pomoć nadnaravnih pomoćnika ili čudotvornih predmeta. Likovi iz njegovih bajki poput onih iz usmene tradicije prolaze put mitološke pustolovine koji se iskazuje u obredima prolaza: *razdvajanje-inicijacija-povratak* (Campbell 2007: 54). Da bi ostvarili cilj, junaci prihvataju pustolovinu: odlaze u nepoznato, prihvataju savjete putnika i prolaznika, sažale se nad nemoćnim, okušavaju se u borbi protiv nadmoćnijih i jačih, bore se sa silama zla...

Pavlović zadržava strukturu narodne bajke sa okamenjenim toposima, ustaljenim početkom i krajem, kao i drugim bitnim elementima, ali odustaje od delokalizacije i depersonalizacije, pa tako pored imena glavnih likova u bajkama, saznajemo i da se većina priča dešava u okolini sela Grubači ili Zlatni do (Pečenković 2022: 36). Trenutak prelaska iz realnog u fantastično u kojem priča poprima novi oblik, dešava se „kad se junak fantastične priče (a sa njime i implicitni čitalac) nađe pred vratima fantastičnog svijeta“ (Vuković 1989: 161):

Čim stigoše do brvnare, starac uze jedan žir, oguli s njega ljusku i stavi ga mačku u usta. Kad ga sažvaka i proguta, mačak se pretvori u lepog, snažnog mladića. Starac drugi žir dade zečiću. Dok si trepnuo okom, nestade zečića, a pred njima se stvori lep dečaćić, dubokih plavih očiju i duge zlataste kose. (Pavlović 2020: 32)

Specifičnost bajkovitog pripovijedanja je u tome da su junaci podložni metamorfozi u kojoj se lako mijenja oblik i narav, zavisno od potreba radnje. Oni znaju nemošti jezik, koji im često pomaže da riješe neki težak zadatak. U krajnjem ishodu događaja, glavni junak je neuništiv i nepobjediv i

često se dešava da nakon što bude ubijen ili umre, pod dejstvom čudotvorne vodice ili nekog drugog predmeta, on oživi da bi izvršio veliko djelo (Milinković 2012: 57). Nakon što pređe granicu, mjesto (hronotop) susreta, junak ulazi u predjele pune čudesnog: nestalnih, nejasnih oblika, gdje ga očekuju različita iskušenja. Ovo je omiljena faza mita-pustolovine, iz koje potječe svjetsko naslijeđe pripovijedanja o čudesnim ispitima i iskušenjima. Junaku potajno pomažu savjeti, hamajlije i skriveni saradnici nadnaravnog pomagača kojega je upoznao prije nego što će ući u ovaj predio. Ili će pak ovdje prvi put otkriti sveprisutnu i dobrohotnu silu koja ga ispomaže pri nadljudskom prolasku (Campbell 2007: 113). Prema Campbellu, pustolovina junaka obično započinje prihvatanjem zova, neke sile koja će ga nagnati da preuzme inicijativu. U bajci *Čudotvorni orah*, siromah Bogiša prihvata ponuđen čarobni orah umjesto nadnice te je tako spasio porodicu od gladi i stekao silno bogatstvo. U *Svirali od ružinog drveta*, mladić je jedini zarađeni zlatnik dao usputnoj prolaznici kako bi spasila svoje dijete a zauzvrat prihvatio sviralu, kojom će spasiti princezu i oženiti se njome.

U *Bajci o zahvalnom princu* srbijanskog autora Zorana Penevskog glavni junak nakon što se Kralj, njegov otac, razboli kreće na put u potragu za lijekom. Mladi princ odlazi po savjet kod vještice koja mu odaje tajne sastojke koje treba da donese: buđava bijela breskva, lavor ledenih lješnjaka i zmajev zlatni zub. Vještica princa daruje i čarobnim predmetima: „Ponesi sa sobom ovaj šareni štap i ovu malinu od crvenog mermera, a znaćeš da ih upotrebiš kad dođe do toga“ (Penevski 2022: 89-90). Prihvatajući zov, princ uspije prikupiti sastojke i odnijeti ih vještici koja je čarobnim napitkom uspjela povratiti zdravlje kralja. Princ od sreće uze vješticu i poljubi je: „Najednom, veštica se premetnu u prelepu devojkicu. – Hvala ti, prinče, ja sam princeza koju je začarao zmaj. Samo mi je poljubac mogao vratiti izgled, ali i sam znaš da niko ne bi poljubio staru i ružnu vešticu. Princ je uzeo devojkicu za ženu i tako sačuvao kraljevstvo“ (Penevski 2022: 93). Svi ovi junaci su nagrađeni za svoja dobra djela. Prihvatajući zov, oni prolaze različite kušnje, ali na kraju, a što je i u jezgru svake bajke, dobro pobjeđuje.

No, čarolija se dešava i kad junak ne prihvata zov. „Odbijanje poziva pustolovinu pretvara u njezinu suprotnost. Obzidan dosadom, napornim radom, ili pak kulturom, subjekt gubi moć bitnog potvrdnog djelovanja i postaje žrtva“ (Campbell 2007: 80). U mitovima, narodnim predajama i bajkama odbijanje poziva u biti predstavlja odbijanje odricanja od onog što se smatra vlastitim interesom.

U bajci *Priča o škrtom bogatašu* Rize Džafića glavni junak odbija da ponudi pomoć siromahu i putniku koji zatražiše konačište i pomoć, očekujući posjetu uglednog gosta koji će mu donijeti sreću. Dolazak gosta, junaku je nagovijestio „melek“⁸⁸ koji mu je došao na san i rekao da će mu taj „musafir“⁸⁹ donijeti sreću. Sudbina je personificirana i utjelovljena u liku meleka koji predstavlja čudesnog pomagača u ovoj bajci. Odbijanje zova i neposluh za glavnog junaka značilo je i odbijanje sreće koja mu je obećana:

Ne mogu ti pomoći i da hoću. Ja sam onaj melek što ti je tri puta dolazio u san (...) najveća ti je greška što si onog prosjaka otjerao s praga svoje kuće. Jer, onaj prosjak sam ti bio ja, i glavom i bradom, a ja sam ti Njegov poslanik koji te je više puta u snu opominjao kako ćeš se ponašati i ako tako ne bude da će te On strogo kazniti (...) Kako to reče onaj prosjak – udari grom iz vedra neba, pogodi onog bogataša i on izgori. (Džafić 2020: 56-57)

⁸⁸ Turski – poslanik, anđeo

⁸⁹ Arapski – putnik, namjernik, gost

Glavni junak ove bajke je kažnjen za pohlepu, lakomost i tvrdičluk, a njegov kraj nije onakav kakav je on priželjkivao. Nije ni uobičajen kraj za žanr bajke, ali je prikladan primjer za bajkovite narative da dobro uvijek pobjeđuje i da zlo u svakom obliku bude kažnjeno.

Zaključak

Postojanje dva svijeta, fantastičnog i realnog ili nadnaravnog i stvarnosnog, mogu se u bajkama prikazati kao međusobna opreka – različitost poput života i smrti ili dana i noći. Junak odlazi iz stvarnog života (sfera realnog) u nepoznato (svijet čudesnog), gdje doživljava pustolovinu a njegov se povratak opisuje kao vraćanje iz „drugog svijeta“, u čemu leži i ključ za razumijevanje bajke. Kraljevstvo u kojem caruje nadnaravno i čudesno, potisnuta je i zaboravljena dimenzija svijeta koji znamo, a istraživanje te dimenzije, bilo ono voljno ili nevoljno, predstavlja cijeli smisao junakova djela (Campbell 2007: 221). Stoga, sloboda prelaska preko granice, razdjelnice ili ulazak u svijet nadnaravnog i čudesnog najbolje se može objasniti terminom hronotop susreta karakterističnim za žanr bajke.

U savremenim bajkama razlikuju se dva hronotopa u izgradnji sižea. Prvi je fantastični hronotop – koji žanr bajke približava fantastičnoj priči, uz zadržavanje ostalih konstitutivnih elemenata bajkovitog žanra. U ovim bajkama, junaci pri susretu sa nadnaravnim pokazuju iznenađenje, strah i drugu vrstu neugode, čime se dekonstruira jednodimenzionalnost bajke. No, nakon početnog iznenađenja, junaci čudesno prihvataju kao razumljivo. Drugi je čudesni hronotop karakterističan za bajke iz usmene tradicije, koji zadržava jednodimenzionalnost, ali mijenja neke druge gradivne elemente žanra. Povratak iz onostranog predstavlja vraćanje na početnu tačku, a nagrada za junaka je neizostavni dio ovih narativa. Prema tome, savremena bajka transcendiru u hibridni oblik koji je prihvatljiv savremenoj kulturi i savremenim čitaocima.

Literatura

- Aleksić, Slađana (2019), Hronotop u teoriji pripovesti i pripovedanja, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini, vol. 49, br. 2, str. 43 – 58.
- Bahtin, Mihail (1989), O romanu, Beograd: Nolit
- Betelhajm, Bruno (1979), Značenje bajki, Beograd: Jugoslavija
- Botica, Stipe (2013), Povijest hrvatske usmene književnosti, Zagreb: Školska knjiga
- Champbell, Joseph (2007), Junak s tisuću lica. Zagreb: Fabula nova
- Džafić, Rizo (2020), „Priča o škrtom bogatašu“, Vilenjakovo pero – Na krilima bajke, god. 5. br. 5, Sarajevo: Udruženje „FANI“, Festival dječije umjetnosti FEDU
- Hranjec, Stjepan (2006), Pregled hrvatske dječje književnosti. Zagreb: Školska knjiga
- Jelušić Pika, Aleksandra (2022), „Božićna avantura“, Bajke u ogledalu, Sarajevo: Udruženje „FANI“, Festival dječije umjetnosti FEDU
- Kalezić-Đuričković, Sofija (2019), „Bajke Dragane Kršenković-Brković“, Matica, god. XX, br. 80, str. 111-152.
- Knížek Igor (2020), „Ribarevo posljednje blago“, Vilenjakovo pero – Na krilima bajke, god. 5. br. 5, Sarajevo: Udruženje „FANI“, Festival dječije umjetnosti FEDU
- Liti, Maks (1994), Evropska narodna bajka, Beograd: Bata: Orbis
- Milinković, Miomir (2012), Bajkovite forme u književnosti za decu i mlade, Učiteljski fakultet, Užice
- Opačić, Zorana (2011), Poetika bajke Grozdane Olujić, Beograd: Učiteljski fakultet Univerzitet u Beogradu

Pavlović, Ranko (2020), Princeza u oblutku. Beograd: Odysseus
Pečenković, Vildana (2022), Novi koncepti junaka u savremenoj bosanskohercegovačkoj bajci, Detinjstvo, Časopis o književnosti za decu, god. XLVII, br. 1, str. 29 – 40.
Pintarić, Ana (2008), Umjetničke bajke – teorija, pregled i interpretacije. Osijek: Sveučilište Josipa Juraj Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Matica hrvatska Osijek
Prop, Vladimir (1982), Morfologija bajke, Beograd: Prosveta.
Radović, Tanja (2022), „Pozdrav suncu“, Vilenjakovo pero – U svijetu bajke, god. 7. br. 7, Sarajevo: Udruženje „FANI“, Festival dječije umjetnosti FEDU
Tabak, Fuad (2019), Priče Čarobne šume (bajke i basne za djecu i odrasle), Tuzla: Lijepa riječ
Todorov, Cvetan (2010), Uvod u fantastičnu književnost, Beograd: Službeni glasnik
Vuković, Novo (1989), Uvod u književnost za djecu i omladinu. Nikšić: Univerzitetska riječ

CHRONOTOPE OF MODERN FAIRY TALES

Summary

One of the specifics of the oral fairy tale is its chronotope, which Vladimir Propp defined as one-dimensional, in which space and time are indefinite, and the world of the miraculous and the real coexist in the same dimension of space and time. The indeterminacy of time and space in fairy tales has remained until today, however, in contemporary fairy tales, outlines of concrete space and time appear more and more often, so that the author's fairy tales change the chronotope in accordance with contemporary social circumstances. Chronotopes of a certain city, village, contemporary life and time appear, so it can be concluded that the change of chronotope in fairy tales is one of the specificities of contemporary fairy tales. The concretization of the chronotope of the fairy tale leads to the violation of one-dimensionality, which brings the narrative of the contemporary fairy tale much closer to a fantastic story.

Examining the chronotopes in contemporary fairy tales, two ways of forming the narrative can be observed: retaining the chronotope of the oral fairy tale and the formation of a contemporary chronotope that is close to fantasy.

Keywords: *chronotope, fairy tale, space, time*